

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA
„THE IDENTITY OF BRONZE AGE EUROPE”,
LONDYN 27-29 PAŹDZIERNIKA 1994

W ramach ogólnoeuropejskiego programu archeologicznego pod hasłem „The Bronze Age – the first Golden Age of Europe”, zainicjowanego i koordynowanego przez Komitet Organizacyjny i Naukowy tej Kampanii („The Scientific Committee for the Bronze Age Campaign”) przy Radzie Europy w Strasburgu, odbyła się w Londynie od 27 do 29 października 1994 r. międzynarodowa konferencja, poświęcona problematyce „The Identity of Bronze Age Europe”. Była ona połączona z posiedzeniem roboczym wspomnianego Komitetu, które miało miejsce 30 października ub. r.

Konferencja ta, zorganizowana przez British Museum, zgromadziła liczne grono badaczy epoki brązu w Europie, przede wszystkim jednak z krajów tzw. zachodnich. Środowisko archeologów środkowoeuropejskich prezentowali nieliczni przedstawiciele z Czech, Słowacji, Węgier oraz Estonii i Rosji, zaś Polskę: prof. dr hab. Lech Krzyżaniak z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, jak i prof. dr hab. Zbigniew Bukowski, obaj wchodzący w skład Komitetu Ekspertów Dziedzictwa Archeologicznego („Committee of Experts on the Archaeological Heritage”) przy Radzie Europy, oraz prof. dr hab. Jan Dąbrowski i dr Sławomir Kadrow (ostatni trzej z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN). Organizatorzy konferencji przewidywali początkowo liczniejszy udział gości z Europy Środkowej. Stąd polski Komitet Ekspertów zgłosił czterech swoich delegatów z referatami, dotyczącymi różnych aspektów problematyki epoki brązu w międzyrzeczu Łaby oraz Wisły – Bugu. Ostatecznie jednak organizatorzy zaakceptowali tylko udział prof. J. Dąbrowskiego, częściowo zwracając koszta pobytu, pozostali zaś byli albo reprezentantami wspomnianych Komitetów, lub też uczestniczyli w ramach innych możliwości organizacyjnych. Organizatorzy nie wprowadzili natomiast do programu tej narady zaproponowanych przez nas referatów, co tłumaczyli zbyt późnym (?) ich zgłoszeniem. Uniemożliwiło to więc zaprezentowanie na szerszym forum dorobku polskiej archeologii w tym zakresie. Tym niemniej obecność polskiej delegacji była dostrzegalna nie tylko w dyskusji, ale także dzięki temu, że prof. Krzyżaniak przewodniczył jednemu posiedzeniu, a dr Kadrow – dyskusji w obrębie innego.

Omawiana konferencja obejmowała swym programem trzy podstawowe grupy zagadnień:

1. „Ubiór a tożsamość” („Dress and identity”), w którym dążono do określenia roli elementów wyróżniających jednostki danej społeczności poprzez ich zewnętrzny, indywidualny wygląd (ubiór, ozdoby itp.), a więc swego rodzaju „kod”.

2. „Źródła zróżnicowania społecznego” („Sources of social power”), zwłaszcza w zakresie tworzenia się form władzy oraz wynikających z tego zmian struktury wewnętrznej danej społeczności. Podkreślono konieczność rozpatrywania tych kwestii w kontekście zagadnień ideologicznych, gospodarczych, militarnych oraz politycznych, manifestujących się w różnej formie w znaleziskach archeologicznych.

3. „Osadnictwo i demografia” („Settlement and demography”) – w zakresie określenia warunków tworzenia się regionalnych struktur, związanych z danym „modelem osadniczym”, ze szczególnym uwzględnieniem następujących kwestii: do jakiego stopnia epoka brązu różniła

się od czasów poprzedzających, jakie kierunki rozwoju dostrzegalne są w epoce brązu, ze szczególnym uwzględnieniem różnic między wcześniejszymi a rozwiniętymi jej fazami oraz, czy mamy do czynienia z podobnymi modelami i trendami w różnych regionach Europy?

Tak ambitny cel i zakres tematyczny omawianej konferencji nie mógł być jednak zrealizowany w zaprojektowanym stopniu. Jakkolwiek bowiem w założeniu tej narady roboczej leżało dążenie do prezentacji przedstawionych wyżej zagadnień w skali całego kontynentu europejskiego, to w przedstawionych referatach pominięto praktycznie niemal całą Europę Środkową, a w odniesieniu do Wschodniej – ograniczyły się one wyłącznie do zagadnień związanych z rozwojem tamtejszej metalurgii brązu.

Organizatorzy przyjęli zasadę prezentacji po 1–2 referatów o zbliżonej problematyce oraz bezpośredniego przeprowadzania po nich dyskusji, rozpoczynanej przez osobę nią kierującą. Często jednak wypowiedzi tych osób zajmowały większą część czasu przewidzianego na publiczną dyskusję, jakkolwiek przy kilku tematach wykazała ona duże ożywienie i znaczną rozbieżność poglądów, co uznać należy za zjawisko pozytywne.

Ze względu na fakt, że w licznych wystąpieniach poruszano istotne kwestie z zakresu metodyki badań, a zwłaszcza interpretacji zjawisk i procesów, poświęcam im poniżej obszerniejsze uwagi.

Otwarcia konferencji dokonał R. Anderson w imieniu British Museum oraz D. Théron d. Departamentu Dziedzictwa Kulturowego przy Radzie Europy w Strasburgu.

Referat wprowadzający *Genesis of metal-using economies and the identity of Bronze Age Europe*, przedstawił C. Renfrew, wybitny badacz brytyjski. Zaprezentował w nim jednak bardzo pobieżnie szereg kwestii dyskusyjnych, dotyczących zarówno powiązań społeczności europejskich z Bliskim Wschodem i strefą egejską, ze szczególnym uwzględnieniem płd. Bałkanów, jak też ogólnego zagadnienia: czy w odniesieniu do epoki brązu w pozostałych częściach Europy mamy do czynienia ze społecznościami tzw. barbarzyńskimi, to znaczy nie znającymi jeszcze protomiejskich założeń urbanistyczno-organizacyjnych, a także z odmiennością procesu rozwojowego poszczególnych stref europejskich tak w zakresie osadniczym, jak i różnic w poziomie rozwoju organizacyjnego i zróżnicowania społecznego? W jego wywodach ważne miejsce zajmowała próba określenia miejsca i roli metalurgii miedzi, następnie zaś brązów arsenowych oraz cynowych, a także złota, jak również kwestia kształtowania się bardziej zorganizowanych form wymiany dalekosiężnej i towarzyszącego jej przeniesienia różnorodnych elementów kulturowych (w tym i wierzeniowych).

Blok wystąpień dotyczących pierwszej grupy zagadnień otworzył referat, przedstawiony przez M.-L. Stig Sørensen (Dania/Wielka Brytania), *You know that what you wear you are. Identifying Bronze Age social categories from dress*. Referująca zwróciła w nim uwagę na elementy zróżnicowania społecznego oraz regionalnego (etnicznego?), zaznaczającego się w poszczególnych fazach epoki brązu na podstawie dostępnego materiału zabytkowego. Przy założeniu konieczności uwzględnienia również zróżnicowania płci badanych osobników, należą do nich: a. wykorzystywany wówczas surowiec (tkaniny, skóry, futra itp.), odzież codzienna oraz wyróżniający się ubiór (kostium) z określonymi elementami zdobniczymi go pokrywającymi oraz towarzyszącymi ozdobami metalowymi, a także wzajemne między nimi relacje; b. różnice w wyobrażeniach, tworzonych przez formy przedmiotów, związek między nimi oraz kontekst ich występowania; c. ciągłość lub krótkotrwałość powiązań między człowiekiem a konkretnymi formami przedmiotów ozdobnych. Konieczność rozpatrywania tych zagadnień w aspekcie terytorialnym oraz czasowym stanowi tu założenie, nieodzowne w dążeniu zarówno do wykazania zmian w procesie rozwojowym w ciągu poszczególnych faz epoki brązu, jak i dla podkreślenia zaznaczających się różnic regionalnych lub strefowych. Wiele uwagi autorka referatu poświęciła kwestii miejsca i roli kobiety, w tym tzw. interakcji międzyregionalnych, zwłaszcza w formie wymiany małżeńskiej. Warto tu dodać, że w obrębie grupy Lüneburg nad dolną Łabą wystąpiły żeńskie pochówki szkieletowe z zachowanymi w nich tzw. pancierzami, podobne do znanych z Bani, woj. Szczecin oraz z Lübz w Meklemburgii, określające wyraźnie status społeczny pochowanych w nich kobiet.

Referat B. Terzan (Słowenia), *Dress and identity from the viewpoint of the South-east European Late Bronze and Early Iron Age*, należał do wyróżniających się w zakresie metodycznym, jak i zaprezentowanych kwestii. Obszar płn.-zach. Bałkanów, w obręb którego wchodzi zwłaszcza poszczególne krainy b. Jugosławii, a związane z osadnictwem o charakterze iliryskim, dostarczył bogatego i zróżnicowanego materiału dla podejmowania tego typu studiów. Obejmują one, zwłaszcza dla schyłku epoki brązu i dla wczesnej epoki żelaza, bogato wyposażone pochówki (głównie w obrębie nekropoli kurhanowych), skarby oraz materiał zabytkowy z osiedli obronnych (np. zespół w Stična koło Lublany). Dla ich interpretacji szczególne miejsce zajmuje zróżnicowana tematycznie ikonografia tzw. stylu situlowego. Wewnętrzny podział tamtejszych społeczności iliryskich znajduje też ważne uzupełnienie w informacjach zawartych we wczesnych antycznych przekazach pisanych.

Drugą grupę tematyczną rozpoczęła S. Voutsaki (Grecja) referatem *The creation of value and prestige in the Late Bronze Age Aegean*. Uwagi odnoszące się do cywilizacji świata egejskiego poświęciła ona kwestii: jak należy wyrażać pojęcie „władzy”, jak odzwierciedla się ona w dostępnym materiale archeologicznym oraz, jak winniśmy wyjaśniać relacje w kształtowaniu się zróżnicowania władzy? Osobiście odczułem wrażenie poważnego wpływu założeń marksistowskich na podstawy metodyczne tez autorki w zakresie interpretacji zjawisk związanych z badanym procesem, zakładających przede wszystkim istotne znaczenie przemian w sferze gospodarczej.

Skarbami z rumuńskiej części Kotliny Karpackiej zajął się A. Vulpe (Rumunia) w swym wystąpieniu *Prestige articles in Bronze Age hoards of the Carpathian region*, poświęcając uwagę przede wszystkim brązowym wytworom z kategorii tzw. prestiżowych, ujawnionym w inwentarzach tych zespołów. Wskazują one na wykształcenie się w omawianym regionie wyraźnego zróżnicowania społecznego i majątkowego, chociaż w moim odczuciu autor ten nie uwzględnił i innych elementów, w tym związanych z ówczesnymi wierzeniami i zwyczajami, a także z miejscem i rolą szczególnie wyróżniających się stref produkcji metalurgicznej w dalekosiężnych powiązaniach kulturowo-wymiennych.

Referat E.N. Czernysza (Rosja), *Metal as a source and symbol of social power in Eastern Europe*, wbrew tak sformułowanemu tytułowi, ograniczył się praktycznie do zaprezentowania kwestii metalurgii brązu we wsch. i pld.-wsch. Europie. Problemowi temu wspomniany autor poświęcił już wcześniej opublikowane opracowanie monograficzne (zob. wydanie angielskie E.K. Chernykh, *Ancient metallurgy in the USSR. The Early Metal Age*, Cambridge 1992). Na uwagę zasługuje wyróżnienie przez niego dwóch stref, charakteryzujących się w epoce brązu odmiennymi modelami gospodarczymi: 1. strefa stepowa i leśnostepowa wsch. Europy (włączając też Transkaukaz), w której przeważała gospodarka oparta na chowie; 2. Bałkany i Kotliny Karpacka oraz zach. Turcja, w obrębie których preferowana była uprawa ziemi. Dla zagadnień związanych z metalurgią ważną rolę odgrywały euroazjatyckie strefy miedzionośne: dla pld. i środk. Europy – Kotliny Karpacka, zach. Bułgaria oraz płn.-zach. Turcja, dla północnej części Rosji – aluwialne piaski Karelii (choć ich rola wydaje się mieć charakter tylko regionalny), natomiast dla wsch. Rosji – Ural oraz Wielki i Mały Kaukaz.

M. Primas (Szwajcaria) w referacie *Bronze Age economy and ideology: Central Europe in focus*, zwróciła uwagę na istotne różnice w środkowej Europie (głównie jednak w jej części zachodniej) w sytuacji odnoszącej się do wczesnych oraz do późnych faz epoki brązu, w ramach których zaznaczają się wyraźnie dwa etapy przemian: pierwszy w tzw. klasycznej wczesnej epoce brązu, tj. między latami 2000 a 1600 BC (wg datowania konwencjonalnego), oraz drugi, między latami 1500 a 1300 BC, w których ideologia i gospodarka wykazują ściśle powiązania wzajemne.

Odkryciom w pld.-wsch. Szwecji, w Vistad, poświęcone było wystąpienie T.B. Larssona (Szwecja), *Vistad: an example of regional politics and exchange systems in Northern Europe*. Ujawniona tam osada z palisadą, wewnętrzną zabudową o bardziej trwałych formach oraz materiały zabytkowy wykazują zaznaczające się powiązania ze strefą kultury lużyckiej w ramach dalekosiężnych kontaktów kulturowo-wymiennych, a zapewne i w wyniku przesunięcia

się ku północy przez Bałtyk mniejszych grup „łużyckich”. Autor ten zwraca uwagę na równoległe funkcjonowanie odmiennego modelu gospodarczego wśród ludności sąsiadującego regionu zach. Östergötland, zwłaszcza w zakresie dystrybucji w jego ramach wytworów brązowych oraz obecności licznych i zróżnicowanych tematycznie rytów naskalnych.

Referat S. Needhama (Wielka Brytania), *Memorials to power in Early Bronze Age Britain*, dotyczył głównie kwestii zaznaczających się powiązań między formą grobów a strukturą społeczności w obrębie Wysp Brytyjskich. Istotna różnica dostrzegalna jest między zespołami związanymi z KPD, datowanymi tam na około 2500 BC a późniejszymi, z przełomu III i II tysiąclecia przed Chr., których kultura wykazywała obecność mogił ziemnych (kurhanów), a zespoły grobowe – znaczne już zróżnicowanie w zakresie samej konstrukcji, jak zwłaszcza w jakościowym wyposażeniu poszczególnych pochówków.

Ostatni z referatów tej grupy, wygłoszony przez S. Oliviera Jorge (Portugalia), *Regional diversity in the Iberian Bronze Age – on the visibility and opacity of the archaeological record*, dotyczył Półwyspu Iberyjskiego w epoce brązu.

W dyskusji nad tą grupą referatów K. Kristiansen (Dania) przedstawił w formie wykresu swój punkt widzenia na współzależność między władzą a atrybutami, reprezentowanymi przez konkretne znaleziska archeologiczne w ramach określonych obszarów. Władzę, której odpowiednikiem był określony system, reprezentowała wykształcona już elita oraz nowa wykształcająca się podległa elita (drugiego stopnia). Atrybuty władzy związane są zarówno z wymianą dalekosiężną i regionalną (w dziedzinie organizacji, przedmiotu i zakresu wymiany), jak i inter-regionalnymi kontaktami (zwłaszcza kulturowymi, ale również i w dziedzinie wierzeń oraz zwyczajów).

Trzecią grupę referatów otworzyło wystąpienie A. Cardelli (Włochy), *Settlement and demography in the Po Plain and South Etruria during the Bronze Age: two different patterns of development*. Poświęcony był on ważnemu dla południowej Etrurii okresowi między X a VIII w. przed Chr., w którym doszło do wykształcenia się pierwszych miast; w kontekście tego procesu odmiennością rozwojową odznaczała się kultura Terramare w dorzeczu dolnego Padu. Autorka ta zaprezentowała więc dwa różne modele rozwojowe osadnictwa oraz gospodarki.

Referat I. Poroszlai (Węgry), *Settlement structure on a multi-layered tell settlement in Hungary: Százholombatta-Földvár (Earthwork)*, dotyczył wyników badań wielowarstwowego osiedla, istniejącego od fazy kultury Nagyrév do kultury Vátya oraz horyzontu Koszider. Autor ocenia liczbę domostw w każdej z faz tego osiedla na 50 do 70, zaś mieszkańców – na 400–500 osób.

W zakresie metodycznym ważne miejsce zajmowało wystąpienie M. Teschler-Nicola (Austria), *Palaeodemographic analysis of Early Bronze Age cemeteries in Lower Austria*, oparte na analizie antropologicznej ponad 3000 pochówków od środkowego neolitu aż do okresu wczesnolateńskiego. Szczególną jednak uwagę zwrócono w nim na materiały z kilku nekropoli z wczesnej epoki brązu z Dolnej Austrii, zwłaszcza z Franzhausen oraz z Gemeinlebern F. Autorka zaprezentowała w nim różne aspekty, dotyczące zwłaszcza kwestii paleodemograficznych i paleopatologicznych, oraz podjęła próbę przedstawienia procesu zmian w zasiedleniu doliny rzeki Traisen.

H. Fokkes (Holandia) w referacie *From barrow to urnfields: economic crisis or ideological change?*, poświęcił uwagę kwestii przejścia w środkowej Europie od fazy „mogiłowej” z obrzędkiem głównie szkieletowym, do fazy „popielnicowej”, któremu to procesowi towarzyszyło również rozpowszechnienie się nowych form w obrębie materiału ruchomego, zwłaszcza zaś ceramiki. W przeciwieństwie do starszych poglądów autor ten, opierając się na wynikach badań w dorzeczu dolnego Renu, reprezentuje pogląd o zmianie oblicza kulturowego (a więc również i w zakresie ówczesnych wierzeń) w ramach tego samego substratu demograficznego, nie zaś zmian w składzie ludnościowym (migracje). Alternatywa kryzysu gospodarczego nie może być tu pomijana, lecz najprawdopodobniej winna być rozpatrywana raczej w kategorii zmian charakteru i rozmiarów dalekosiężnej wymiany, nie zaś wewnątrzekonomicznych, których forma trudna jest do zdefiniowania. Zmiany te widoczne są zwłaszcza w zakresie przemian społecznych oraz ideologicznych (szczególnie w obrębie obrządku grzebalnego).

Ostatni referat w tej grupie tematycznej, przedstawiony przez zespół autorski z Hiszpanii i USA (M. Fernandez Miranda i inni), a zaprezentowany przez A. Gilmana, nosi tytuł *Regional differences in Bronze Age settlement patterns in the Iberia; a perspective from La Mancha*. Dotyczył on procesu przemian osadniczych we wczesnych fazach epoki brązu (2250–1500 BC cal), zwłaszcza w odniesieniu do rozwoju form osiedli i pojawienia się pierwszych obiektów o charakterze obronnym. Niestety skąpa baza źródłowa, wynikająca z bardzo ograniczonego zakresu rozpoznania odnośnych elementów osadniczych, nie wzbudziła w obecnych zaufania do nader rozbudowanych wniosków.

Całość obrad konferencji w Londynie, ożywionej dyskusją po poszczególnych referatach, podsumował w swym obszernym wystąpieniu J. Bouzek (Czechy). Zwrócił w nim uwagę zarówno na nowe propozycje metodyczne, jak zwłaszcza na ważne spostrzeżenia badaczy dotyczące zakresu wymienionych na wstępie trzech grup tematycznych. Omówione wystąpienia opublikowane zostaną w odrębnym wydawnictwie, które bez wątpienia stanowić będzie znaczne rozszerzenie dotychczasowych poglądów na te tematy tak w odniesieniu do metodyki interpretacji procesów i zjawisk, jak i ich prezentacji w skali regionalnej oraz ponadregionalnej.

Z obowiązku dodać tu winieniem kilka słów krytycznych. Niemal całkowite pominięcie ważnych osiągnięć archeologii środkowoeuropejskiej na północ od Alp i Sudetów – Karpat, która dla tematów tych mogła wnieść istotne, nowe spostrzeżenia, znacznie ograniczyło możliwości dokonania porównań procesu rozwojowego w epoce brązu w skali ponadregionalnej. Jest to niestety mankament archeologii zachodnioeuropejskiej. Wciąż jeszcze spotykamy się z nim nie tylko w publikacjach nawet czołowych badaczy tej części naszego kontynentu, ale również i w tematyce konferencji przez nich organizowanych, jakkolwiek daje się już zaobserwować coraz wyraźniej zwiększanie się zainteresowań przez niektórych badaczy problematyką środkowoeuropejską oraz wysuwanie istotnych dla nas nowych propozycji poznawczych. Tezy referatów zdominowane były wyraźnie przez szkołę neoewolucjonistyczną (schemat Service'a), co nie budzi niestety entuzjazmu wśród badaczy z naszej części Europy.

Ważną część omówionej powyżej konferencji stanowiła obszerna wystawa, zorganizowana wspólnie przez British Museum i Council for British Archaeology, prezentująca w świetle najnowszych badań problematykę kulturowo-osadniczą i gospodarczą mieszkańców Wyp Brytyjskich w epoce brązu (lata 2500–700 przed Chr.). Wskazano w niej zwłaszcza na szybki rozkwit i znaczenie metalurgii brązowniczej, opartej na rodzimych surowcach metalowych, a także na fakt, że uprawa ziemi o bardziej zorganizowanych formach, stanowiąca podstawę bytu tych społeczności, rozpowszechniła się w tej części Europy o 1500 lat wcześniej, aniżeli to dotąd przyjmowano.

Podkreślić tu też trzeba wielki postęp, jaki w zakresie badań nad różnorodnymi aspektami ówczesnego procesu rozwojowego poczyniła w ostatnich latach prahistoria brytyjska. Organizatorzy wystawy zgrupowali poszczególne plansze, bogato zresztą ilustrowane, w grupy tematyczne. Towarzyszyły im też wyniki badań specjalistycznych, wskazujące na szerokie wykorzystanie współpracy interdyscyplinarnej. Całość otwierała prezentacja znalezisk KPD oraz faktu wprowadzenia w tej strefie przez ludność tej kultury metalurgii miedzi, a więc procesu rozpoczęcia się nowej fazy rozwojowej. W tej grupie obszerne uwagi poświęcono też kwestiom związanym z formami i szczegółami obrządku grzebalnego we wczesnych fazach epoki brązu.

W grupie plansz dotyczących miejsc kultowych, na czoło wysuwa się wciąż jeszcze badany zespół ze Stonehenge oraz kręgi kamienne z Walii i zespoły o charakterze kultowym ze Szkocji, w szerokim zakresie rozpoznawane w ostatnich latach.

Ważne miejsce zajęło zaznajomienie z rozpoznanymi archeologicznie miejscami eksploatacji rud miedzi w Cwmystwyth w Walii, a także z wynikami badań tego typu pradziejowych kopalni w południowej Afryce. Tej części wystawy towarzyszą też rezultaty badań metalograficznych, zarówno próbek rud z różnych złóż, jak i gotowych wyrobów.

Kolejne tablice poświęcone były środkom transportu wodnego, wykorzystywanego dla łączności ze stałym lądem europejskim poprzez Kanał La Manche. Do ważnych odkryć zaliczyć tu należy dużą łódź z Dover, a ściślej mówiąc, statek pełnomorski z późnej epoki brązu,

niedawno odkryty ładunek podobnej łodzi z Langdon Bay w Kencie oraz pięknie wykonany z lupku model łodzi z epoki brązu, odkryty w Caergwrle.

Odrębna grupa plansz obejmowała wybrane wytwory, głównie metalowe, w tym charakterystyczne produkty warsztatów w Szkocji, skarb brązowy z St. Andrew z przedmiotami metalowymi oraz surowców organicznych, a wreszcie wytwórczość złotniczą, opartą na złocie również uzyskiwanym na miejscu z piasków aluwialnych w różnych regionach Wysp Brytyjskich. Także i tej części plansz towarzyszyły wyniki badań specjalistycznych, dotyczących głównie składu jakościowego surowca oraz szczegółów technicznych ich wykonania.

Wreszcie trzy ostatnie grupy plansz poświęcone były najnowszym wynikom badań osiedli oraz cmentarzysk w obrębie Szkocji oraz Anglii i Walii, rozpatrywanych w kontekście znaczących się mikroregionalnych zespołów osadniczych. Organizatorzy wystawy szczególnie nacisk położyli tu na rekonstrukcję różnorodnie odzwierciedlonych zajęć gospodarczych, zwłaszcza uprawy ziemi i chowu, a także wymiany dalekosiężnej w kontekście wyraźnie znaczących się różnic morfologicznych poszczególnych regionów omawianej tu części Europy. Zaprezentowano też m.in. próbę odtworzenia warunków egzystencji społeczności zamieszkujących strefę płn. Szkocji, wyspy Hybrydy oraz archipelagi Orkadów i Szetlandów, z ich ekstremalnymi warunkami dla bytowania i preferencją rybołówstwa oraz łowiectwa przybrzeżnego jako podstawy egzystencji ich mieszkańców. Wyraźnym przeciwstawieniem tego typu warunków były możliwości bytowania w obrębie nizinnym Anglii czy na terenach wyżynnych i podgórskich w obrębie Gór Kambryjskich w Walii, Pennińskich w środkowej Anglii, a wreszcie Grampica – w Szkocji.

Wynikom badań poszczególnych zespołów osadniczych towarzyszyła też prezentacja metody prac wykopaliskowych oraz wyniki analiz specjalistycznych, tak przyrodniczych, jak i fizyko-chemicznych, w tym powszechnego wykonywania analiz ^{14}C .

Organizatorzy konferencji przygotowali również komplet streszczeń (tez) większości zaprezentowanych referatów oraz różnorodne materiały informacyjne, dotyczące angielskiej literatury archeologicznej. Sprawnie przygotowane zaplecze bufetowe na miejscu zezwoliło na poświęcenie czasu w przerwach na zwiedzanie British Museum.

W trakcie konferencji rozpowszechniono także okolicznościowy zeszyt wydawnictwa „European Heritage” (nr 2 z 1994 r.), poświęcony problematyce epoki brązu. Został on wydany przez Sekcję Patrymonium Kulturowego przy Radzie Europy w Strasburgu w trzech językach (angielskim, francuskim oraz niemieckim). Problematykę rozwoju kulturowego Europy Środkowej zaprezentował w nim autor niniejszego sprawozdania (w wersji angielskiej *The development of societies in Central Europe*, s. 26–29).

Przy okazji powyższej konferencji odbyło się również robocze posiedzenie zespołu Ekspertów Dziedzictwa Archeologicznego, na którym prof. Krzyżaniak powiadomił obecnych o zorganizowaniu w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, w ramach europejskiego programu „The Bronze Age – the first Golden Age of Europe”, wystawy poświęconej najnowszym odkryciom w obrębie cmentarzyska kultury lużyckiej w Kowalewku koło Obornik (woj. poznański). Natomiast wspólnie z prof. Bukowskim poinformowano o planowanej w rejonie Poznania, również w ramach powyższego programu, konferencji międzynarodowej w Polsce nt. problematyki powiązań kulturowych strefy bałtyckiej w epoce brązu, która na wniosek kierownictwa Komitetu zaplanowana została na koniec maja 1996 r., zamiast, jak uprzednio zgłoszono, już jesienią 1995 r.

Przy okazji warto dodać, że w ukazującym się regularnie biuletynie „Bronze Age News” (nr 4 z 1994 r.), publikowanym po angielsku i francusku, zamieszczono też obszernie informacje o istnieniu krajowego (ogólnopolskiego) zespołu roboczego, dalej wybór najnowszych publikacji polskich dotyczących problematyki epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, a wreszcie zestawienie ważniejszych muzeów krajowych o profilu archeologicznym i zestawienie wyróżniających się obiektów archeologicznych na terenie Polski, mających charakter ekspozycyjny.

Na omawianym spotkaniu przekazano pełny tekst „Europejskiej Konwencji Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego”, podpisanej 16.01.1992 r. w La Valetta (Malta) m.in. również

przez przedstawicieli naszego kraju. Jest to nader ważny dokument o charakterze międzynarodowym, określający zasady prawne ochrony wszelkich zespołów i znalezisk o charakterze archeologicznym, a uznanych za patrymonium kulturowe Europy.

Uzgodniono również, że w 1995 r., w ramach powyższej kampanii, zorganizowane zostaną w różnych krajach europejskich liczne konferencje naukowe z zakresu omawianej tu problematyki epoki brązu, wśród których wymienić należy zwłaszcza następujące:

1. Podstawy chronologii absolutnej okresu 2500–500 BC – która odbyła się w kwietniu 1995 r. w Weronie (Włochy);

2. Egea i Europa w II tysiącleciu przed Chr. – w czerwcu w Atenach (Grecja);

3. Problematyka kontaktów w epoce brązu – we wrześniu w Bohuslänie (Szwecja).

Pożądanym byłby szerszy w nich udział ze strony polskiej i to nie tylko w charakterze biorących udział w dyskusji, lecz zwłaszcza referentów. W odniesieniu do pierwszego i trzeciego tematu środowisko archeologiczne naszego kraju może wnieść istotne nowe elementy poznawcze dla problematyki kulturowej, osadniczej czy gospodarczej, ale także dla poznania niektórych aspektów kultury duchowej społeczności Europy Środkowej w okresie między latami 2500 a 500 przed Chr.

Zbigniew Bukowski